

**Становлення комуністичного
руху. Частина 1.
«Інтернаціоналізм»**

**Становлення
комуністичного
руху.
Частина 1.
«Інтернаціоналізм»**

UA.POLITSTURM.COM

Знати і розуміти найбільші історичні здобутки комуністичного руху, знати, які проблеми стояли перед ним у минулому і як вони вирішувалися — це означає мати потужний засіб для вибору правильних шляхів вирішення сучасних проблем.

Першу частину цієї серії матеріалів присвячено розгляду важливих для марксизму та процесу становлення комуністичного руху термінів, як-от "загальнолюдське братерство", "інтернаціоналізм", "націоналізм" та "космополітизм", щоб зрозуміти яких змін зазнало їх розуміння з плином часу, а також визначенню основних рис пролетарського інтернаціоналізму.

I. Загальнолюдське братерство

У пам'яті, свідомості та інтуїції людини закладено глибоке прагнення до загальнолюдського братерства, яке вже стало традиційним. Пригнічене соціальними та економічними умовами, в яких ми живемо, а саме руйнівною анархією економіки та капіталістичним законом джунглів, імперіалістичним гнітом і нелюдністю, політикою з «позиції сили», гонкою озброєнь, глибоке почуття людської солідарності трудящих завжди виявляється у критичні моменти загальної небезпеки чи стихійних лих.

Жорстокі закони економічної конкуренції, анархія та нав'язані масові кровопролитні війни, в яких беруть участь мільйони людей, які ніколи не бачили і не знали один одного, викликають важке почуття гіркоти у тих, хто виявився вимушеним підкоритися і жити згідно з цими законами. Вони викликають це почуття у всіх, крім вузької групи абсолютно озвірілих людей, які виховувалися в певних соціальних умовах, які звикли вважати усе це законом природи.

У певному аспекті природне прагнення до людського братерства можна розглядати як пережиток, що залишився від первіснообщинного ладу, коли ще не існувало ні поділу на класи, ні приватної власності і коли тільки об'єднавшись, люди могли вижити у завзятій та небезпечній боротьбі з природою за своє існування.

Відлуння цього можна знайти у відомих усьому світі легендах про втрачене «золоте століття» перед «гріхопадінням». Тільки після втрати Едема Каїн підняв руку проти Авеля і вбив його під час сварки, яка спалахнула через право володіти стадами овець та рогатої худоби.

У пережитках первісних племен, що дійшли до нас з глибини століть, розсіяних по віддалених куточках земної кулі, вчені та дослідники знаходили сліди закону суспільного братерства всередині племінної громади, навіть якщо при цьому існувала боротьба між племенами.

Звичайно, первіснообщинний лад не був «золотим століттям». Життя людини було тоді суворим, бідним, людина була у полоні релігійних забобонів.

Первісна людина, яка завдяки розвитку та застосуванню знарядь праці порівняно недавно вийшла з тваринного стану, була ще дуже безпорадна перед природою.

Після цього настав важкий перехідний період до класового суспільства, яке виникло у той час, коли перші успіхи виробництва, що покривали потреби людей із надлишком, відкрили шлях до появи приватної власності та експлуатації людини людиною з метою присвоєння надлишків. Жорстоко та через насилля, проте це стимулювало подальший розвиток виробництва.

Так склалися умови, які давали змогу піднятися на більш високий рівень розвитку. Сьогодні ми досягли такого рівня високопродуктивної техніки, який робить все більш очевидною необхідність піднятися на новий рівень соціального ладу — до безкласового суспільства.

Хоча умови життя в епоху первіснообщинного суспільства були відсталими й убогими, все ж таки в цих ранніх суспільствах, що стояли на низькому рівні розвитку техніки і не створювали надлишків продуктів виробництва, існувало елементарне почуття суспільної солідарності та братерства. Наступне класове суспільство доклало чимало зусиль для того, щоб знищити це почуття.

Цей марксистський аналіз раннього елементарного почуття людського братерства, що виникає у суспільствах з низьким рівнем техніки та відсутністю надлишків продуктів, знайшов блискуче підтвердження й у історії нового часу.

У 1961 році жителі острова Трістан-да-Кунья, розташованого в південній частині Атлантичного океану, після виверження вулкана були переселені до Англії і стали найманими робітниками. Ці острів'яни звісно не були представниками первісного суспільства. Вони були нащадками невеликої групи англійських моряків і солдатів, які прибули на острів на початку XIX століття, і розмовляли англійською мовою того часу, наче персонажі Чарлза Діккенса.

Тяжкі умови життя на ізольованому скелястому острові відбилися на господарстві, що дає головним чином лише засоби до існування і має деяку подібність з первіснообщинним ладом. Це в свою чергу знайшло відображення в суспільній свідомості, яке перебуває в повній суперечності з основними принципами приватновласницького англійського суспільства.

Провідні експерти у Великобританії припускали, що острів'яни будуть у захваті від захоплення та благоговіння перед «дивовижною цивілізацією Англії середини XX століття» і забажають залишитись у цій країні. Острів'яни ж мріяли повернутися на рідний острів, незважаючи на вулканічні руйнування та можливість їх повторення в майбутньому, і бути подалі від того, що вони відкрито називали «огидною формою суспільства, заснованого на грошах та муках людей». Пояснення, які острів'яни дали невтомним репортерам, мали викривальний характер. Їм була незрозуміла невідповідність заробітної плати.

Острів'яни казали журналістам: «Це не чесно. Вони платять мені за чийсь час. Мій час для мене такий же дорогий, як і для будь-якого іншого»[1].

«Ми жили як брати та сестри. Ми ніколи не чинили злочинів. І ми не потребуємо ключів від наших будинків. Їхні двері завжди відчинені, ми всі живемо як брати і сестри»[2].

«Нам не було про що турбуватися. На острові завжди є їжа, а у морі — риба. І нам не треба було турбуватися про гроші»[3].

Той самий характер мала й остаточна думка виборного керівника острів'ян Вільяма Репетто, висловлена ним представникам друку 16 березня 1963 року перед від'їздом острів'ян на Трістан-да-Кунья:

«У нас на острові немає злочинності. Ви можете піти вночі куди завгодно та відпочити на відкритому повітрі. На Трістані немає ні квартирної плати, ні електрики. Одяг, м'ясо, фрукти та все інше ми отримуємо безкоштовно. Для цього не потрібні гроші.

Англія? У Англії всюди гроші, гроші, гроші; тут постійно занепокоєння, занепокоєння і занепокоєння».

У цьому порівнянні остров'ян свого життя з життям капіталістичної Англії (яке можна вважати виключно сприятливою можливістю, майже навмисно підготовленою нагодою для вивчення його теоретиками суспільних наук) ми можемо побачити наче завдяки чарівній машині часу вираз поглядів людей первіснообщинного ладу, які несподівано потрапили в умови життя країни, де панує монополістичний капітал.

Усі великі стародавні релігії, як-от індуїзм, буддизм і конфуціанство, відбивали, хоча згодом і завуальовано, це почуття братерства між людьми і непорушність всього живого, але швидше пасивної, ніж активної форми, тобто релігійна віра і духовні прагнення поряд з прийняттям ними існуючих соціальних порядків та політичних форм правління певною мірою відображали неминучі зміни у світі.

Пізні релігії, на нещастя, войовничі й утверджувалися за допомогою великого кровопролиття, такі, як християнство та іслам, що частково походять від іудаїзму, також виражали в завуальованій формі концепцію братерства між людьми, хоча у вужчому значенні слова та обмежену колом віруючих, засуджуючи невіруючих на вічні муки.

Серед віруючих існувала формальна рівність, незалежно від суспільного становища, походження та кольору шкіри, хоча воно й будувалося, що характерно для всіх релігій, на визнанні таких громадських інститутів, як рабство, з єдиною пропозицією втіхи у вигляді надії для віруючих на блаженство у раю (поряд із муками для невіруючих).

Таке обмеження поняття братства навколо віруючих у пізніх релігіях, що супроводжувалося жорстокістю під час хрестових походів проти невіруючого світу (невідомої більш давнім релігіям, як індуїзм, буддизм і конфуціанство), знайшло вираження у безпрецедентних за насильствами та жорстокістю війнах між християнством та ісламом.

Ці насильство та жорстокість стали ще сильнішими пізніше, в подальшу епоху повного розквіту західної християнської цивілізації з її колоніальними завоюваннями, експлуатацією населення земної кулі і світовими війнами, що випливають звідси.

Проте в той час як панівні класи намагалися використати релігію як знаряддя підпорядкування собі народних мас, щоб виправдати існуючий соціальний устрій, насильство та придушення, видаючи його за якесь божественне приречення, щоб навіяти народним масам надію на краще життя в потойбіччя як втіху за їхні страждання, трудящі знову і знову намагалися знайти в глибоких традиціях братерства між людьми, закладених у всіх релігіях, духовне джерело повстань, спрямованих на зміну існуючого соціального устрою.

Наприклад, виникнення та швидке поширення буддизму стало результатом обурення народу проти жрецької ієрархії індуїзму.

У Середні віки безперервно виникали християнські єретичні секти, які безжалюно пригнічувалися, були яскравим виразом зростання соціального обурення низів, що прийняли характер широкого соціально-політичного руху,

що називався Реформацією і підготовчою стадією буржуазної і буржуазно-демократичної революції.

У відповідь на політичну реакцію 1880-х років у Російській Імперії під впливом філософсько-релігійного вчення Толстого з'явилися проповідники та об'єднання толстовців, які прагнули перетворити суспільство шляхом релігійно-морального самовдосконалення, проповідували «загальну любов», «неопір злу насильством».

Але тільки в епоху сучасного робітничого і соціалістичного руху концепція людського братерства вже більше не була ізольованим і безсилим духовним прагненням або вірою у світі зла і несправедливості, а набула форми і обрисів конкретного і цілком здійсненого суспільного устрою, якого можна досягти на землі при нашому житті шляхом правильного використання законів науки щодо розвитку людського суспільства.

Починаючи з того часу все більша кількість справді релігійних людей, чи то християнин, іудаїст, мусульман, індуїст чи буддист, які знаходили своє суспільне натхнення в релігійній концепції людського братства, могли знайти шлях до його здійснення в єднанні з демократичним, робітничим та соціалістичним рухом.

Коли ми розглядаємо нову концепцію інтернаціоналізму, яка знайшла своє найбільш повне вираження у світовому комунізмі, ми ніколи не повинні забувати про ту глибоку традицію людського братерства, яка сягає своїм корінням у далеке минуле ранніх часів людського існування.

II. Буржуазний націоналізм та інтернаціоналізм

Термін «інтернаціональний» походить з часів буржуазно-демократичних революцій кінця XVIII століття. Це й зрозуміло, оскільки концепція «міжнародного» порядку могла з'явитися лише в період утворення нових націй та держав.

Найперше використання в Англії терміна «інтернаціональний» наводить Оксфордський словник. Цей термін взято з роботи англійського буржуазного юриста та філософа, теоретика утилітаризму Джеремі Бентама. У 1780 році він писав:

«Закон може бути передано на розгляд главі інтернаціональної юриспруденції. Примітка. Слід визнати, що слово «інтернаціональний» є новим; треба сподіватися, що воно є досить зрозумілим. Воно розраховане те що, щоб висловити повніше ту галузь права яку зазвичай називають правом народів».
[4]

Таким чином, робиться спроба запропонувати це слово як нововведення. Надалі воно застосовується тільки як суто юридичний термін, що відноситься до правових відносин між національними державами або до того, що раніше виражалось терміном з *jus gentium*, тобто законом відносин між народами або громадами.

На противагу досить сухій юридичній обмеженості концепції Бентама революційні борці XVIII століття за буржуазну демократію визнали узи братерства між країнами в їх боротьбі проти спільного ворога — священного союзу тиранів-феодалів. Француз Марі Лафайєт брав участь у війні за незалежність північноамериканських колоній від Англії. Англієць Томас Пейн,

безсмертний автор книги «Права людини», відіграв визначну роль в Американській революції, а також був обраний депутатом до Конвенту від Кале під час Французької революції. Він помер в Америці у бідності та вигнанні, оголошений поза законом за звинуваченням у державній зраді. Саме Пейн проголосив у «Правах людини»: «Моя батьківщина — це весь світ, а моя релігія — робити добро»[5].

Ця перша революційна традиція інтернаціоналізму початкової стадії буржуазної революції не могла бути продовжена буржуазією, що перемогла, оскільки її перемога значила створення нових націй і держав з єдиним ринком, де панувала певна група буржуазії, чий інтереси носили суперечливий характер. Буржуазний націоналізм став виразом егоїзму конкуруючих між собою груп експлуататорів.

Для буржуазії, що перемогла, концепція «інтернаціоналізму» залишилася на рівні правових відносин між державами.

Найвище розуміння перспектив миру між націями, якого могла досягти буржуазія XIX століття, закладено в доктрині про вільну торгівлю, що, як передбачалося, мала стати універсальним засобом для встановлення дружніх і взаємно вигідних торгових відносин між усіма країнами.

Перша всесвітня виставка 1851 року, влаштована в Лондоні в Кришталевому палаці, була характерним виразом цього ідеалу. Наступна виставка, що відбулася у 1862 році, була офіційно названа Міжнародною виставкою.

Коли домонополістичний капіталізм перейшов у монополістичну стадію, тобто імперіалізм, термін «інтернаціональний», у тому вигляді, як він застосовувався буржуазією, став набувати більш зловісного значення, означаючи систему спільної колоніальної експлуатації. Так, фахівець із конституційного права Е. Дисей писав у 1882 році: «Інтернаціоналізація, якщо може скористатися цим поняттям, Єгипту»[6].

У червневому номері за 1883 рік журналу «Contemporary review» містився «гарячий заклик, звернений до уряду Берліна, об'єднатися з Англією з метою інтернаціоналізації Конго».

Газета «Times» у своєму щотижневому додатку від 31 жовтня 1884 року писала про «питання, що стосуються інтернаціоналізації Конго, Нігеру та інших сфер торгівлі».

Тижневик «Spectator» у номері від 30 травня 1885 року заявив: «Суецький канал має бути інтернаціоналізований».

11 вересня 1888 року публіцист Чарлз Монкриф писав у газеті «Pall Mall Gazette»: «Ми за більшості інших, які радили провести інтернаціоналізацію Єгипту заради підняття його добробуту».

Таким чином, коло замкнулося; «інтернаціоналізм» буржуазії перетворився на свою протилежність і став системою знищення національної незалежності інших народів, інструментом їх поневолення та експлуатації.

III. Інтернаціоналізм робітничого класу

У 1848 році Маркс і Енгельс в "Маніфесті Комуністичної партії" запитують, чи комуністи відрізняються від інших пролетарських партій? І відповідають:

"Комуністи відрізняються від інших пролетарських партій лише тим, що, з одного боку, у боротьбі пролетарів різних націй вони виділяють і відстоюють спільні інтереси всього пролетаріату, які не залежать від національності; з іншого боку, тим, що на різних ступенях розвитку, через які проходить боротьба пролетаріату з буржуазією, вони завжди є представниками інтересів руху загалом".

Таким чином, перша риса комунізму, яку підкреслюють Маркс і Енгельс, - це його інтернаціоналізм. Насправді комуністи репрезентують корінні спільні інтереси всього робітничого класу.

Пролетарський інтернаціоналізм протилежний до космополітизму та національного шовінізму, на позиціях якого стоїть буржуазія.

Космополітизм заперечує різницю між об'єктивно існуючими націями та державами та закликає до злиття націй шляхом фактично насильницької асиміляції. Космополітизм слугує інтересам монополістичного капіталу та відображає об'єктивну тенденцію капіталізму до інтернаціоналізації, що діє поряд із тенденцією до утворення національних держав.

Марксистки ж розглядають перспективу поступового та добровільного зближення, а потім і злиття націй з погляду об'єктивного ходу суспільного розвитку, що свідчить про те, що це тривалий процес, що настає внаслідок звільнення та розквіту націй.

Національний шовінізм слугує буржуазії в інших ситуаціях, коли національному капіталу необхідно захистити свої інтереси у боротьбі із конкурентом. Саме тоді йому на допомогу приходить національний шовінізм, який закликає підтримати національний капітал, бо він "правильної" національності.

Буржуазія, яка перемогла, відмовилася від ідей інтернаціоналізму, що висувалися в період ранніх буржуазно-демократичних революцій. Подібно до того, як мрії про свободу, рівність і братерство зникли в суворій дійсності буржуазного панування, заснованого на приватній власності з властивим йому класовим антагонізмом, так і мрії про міжнародний союз народів проти тиранів зникли в суворій дійсності пізніших буржуазних національних держав, де домінує конкуренція експлуататорів-капіталістів.

Замість настання ери миру та дружби між народами, як припускали організатори першої Всесвітньої виставки 1851 року в Лондоні, перемога буржуазії призвела до згубних перегонів озброєнь, до варварських війн за переділ сфер впливу, до агресії у всьому світі і, нарешті, до світових війн небачених раніше масштабів.

Тільки звільнений пролетаріат може знищити протиріччя, що породжуються приватною власністю, звільнити всі верстви населення, пригнічені капіталістичним ладом, і встановити соціальний порядок, заснований на суспільній власності на засоби виробництва, який призведе в кінцевому рахунку до знищення класового суспільства і відкриє шлях для здійснення вікової мрії про людське братерство.

Пролетарський інтернаціоналізм робітничого класу всього світу не з'явився відразу, а оформився лише в ході тривалої боротьби з капіталізмом, в якій він поступово накопичував досвід. З іншого боку, характер боротьби робітничого класу, розпочатої з перших днів його існування, створив умови для розвитку інтернаціоналізму спочатку у найпростіших формах.

Відколи з'явилися робітники, їх почали експлуатувати, у них був спільний ворог — капітал. Цей спільний ворог часто об'єднувався проти них як для

придушення страйків, так і для встановлення низької заробітної плати в одній країні, щоб розпочати наступ на заробітну плату робітників в іншій.

Коли робітники намагалися досягти успіхів у політичній боротьбі проти свого ворога і встановити політичну владу, як це видно на одному з найбільш яскравих прикладів – Паризької Комуни 1871 року [10], капіталістичні держави, які щойно воювали між собою, забувають свої розбіжності та суперечності, і допомагають одна одній у боротьбі проти спільного класового ворога – повсталого робітничого класу. Це ще більше виявилось після перемоги Жовтневої соціалістичної революції.

Тому на всіх стадіях розвитку інтернаціоналізму робітничого класу міжнародне єдність завжди була і залишається одним із життєво важливих інтересів робітників.

Слід наголосити, що пролетарський інтернаціоналізм містить нову рису, якої не було в узагальненій концепції братерства людей періоду раннього революційного буржуазно-демократичного руху. Тепер ця стара концепція висловлює не що інше, як ідеалізоване братерство «абстрактних людей» сучасного буржуазного класового суспільства, де антагонізм між експлуататорами та експлуатованими зруйнував цю мрію. Така мрія про майбутнє братерство людей може бути втілена в життя лише тоді, коли перестануть існувати класове суспільство та експлуатація одного класу іншим.

Пролетарський інтернаціоналізм є ніщо інше, як міжнародна єдність та співпраця всіх, хто працює, єдність, спрямована проти всіх експлуататорів. Ця перша нова риса пролетарського інтернаціоналізму об'єднує всіх, кого пригнічує капітал, тобто дрібних виробників і селянство, які експлуатуються великими монополіями, та всі пригнічені народи та національні меншини, які пригнічує шовіністична політика капіталістичних держав.

Друга нова риса пролетарського інтернаціоналізму полягає у тому, що він висловлює не тільки прагнення робітників до інтернаціоналізму як до ідеалу чи як до заповітної мети далекого майбутнього, а й відображає його практичне значення у нашому житті. Тобто активну солідарність робітників проти експлуататорів, проти капіталізму, а також союз пролетаріату.

Ця солідарність проявляється на усіх стадіях боротьби робітників. На початковій стадії вона виявляється у практичній підтримці робітничих страйків, де б вони не відбувалися, у підтримці страйкуючих робітників однієї країни робітниками іншої країни, у боротьбі зі штрейкбрехерством та зі спробами підприємців організувати придушення страйку чи відправку зі своєї країни товарів, що виробляються підприємствами, охоплені страйком в іншій країні.

Вона знаходить подальше вираження у політичній співпраці, у кампаніях за звільнення політичних ув'язнених у країнах з деспотичним режимом, у боротьбі проти політичних репресій, расової та національної дискримінації. Нарешті, солідарність робітничого класу досягає найвищого рівня у спільній боротьбі за справу соціалістичної революції та проти контрреволюції.

Третя нова риса пролетарського інтернаціоналізму полягає в тому, що він вказує, що шляхом боротьби робітників за часткові вимоги та перемог на цьому шляху за допомогою солідарності, яка має тут практичне значення, можна відкрити шлях для здійснення в майбутньому інтернаціоналізму як реального принципу всесвітньої організації на науковій основі міжнародного соціалізму.

Міжнародний соціалізм не заперечує національного визволення та національного суверенітету. Навпаки, вони є необхідним кроком після повалення імперіалістичної системи національного поневолення. Міжнародний соціалізм побудований за принципом знищення як національного, і класового гніту, отже, і знищення протиріч між групами експлуататорів, які видаються буржуазної пропагандою за національні протиріччя; він відкриває епоху міжнародного співробітництва загальному шляху побудови соціалізму та початку комунізму.

Перемога пролетаріату у Жовтневій соціалістичній революції на теренах колишньої Російської Імперії в 1917 році принесла також національне звільнення всім народам цієї країни, які пригноблювалися царизмом, повне визнання їх прав на самовизначення аж до відділення, або анулювання нерівноправних договорів, нав'язаних, як це роблять імперіалісти будь якої країни, імперіалізмом царської Росії ряду номінально незалежних, але фактично залежних країн.

Перемога соціалістичної системи створить умови для подальшого просування до світового комуністичного суспільства, яке остаточно знищить різницю між розвиненими і відсталими народами, а зрештою і всі національні відмінності та збудує міцний фундамент до майбутнього злиття народів у єдине людське суспільство. Але це вже справа майбутнього.

Четверта відмінна риса пролетарського інтернаціоналізму полягає у тому, що він послідовно вів боротьбу за мир проти дедалі більше руйнівних війн, що розв'язуються капіталізмом та його останньою фазою — імперіалізмом.

Коли в 1870 році почалася франко-пруська війна, Генеральна Рада І Інтернаціоналу, куди входили французька та німецька секції, у своєму першому зверненні заявив про загальну відповідальність французького та німецького урядів за війну. Вільгельм Лібкнехт та Август Бебель, вожді німецьких робітників, були посаджені у в'язницю за звинуваченням у державній зраді. Французькі робітники повстали і заснували Комуну, яка стала першою великою перемогою пролетаріату.

II Інтернаціонал у резолюціях, які приймалися його конгресами, закликав робітників усіх країн боротися проти загрози світової війни. Коли війна почалася, багато керівників Інтернаціоналу і навіть цілі партії, що входили до нього, змінили антивоєнним рішенням конгресів, але більшовики виконали рішення Інтернаціоналу разом з партіями тих країн, які залишалися вірними принципам інтернаціоналізму.

Коли у жовтні 1917 року робітники колишньої Російської Імперії здобули перемогу в соціалістичній революції, першим декретом Радянської влади був Декрет про мир. З того часу Радянський Союз майже протягом 70-ти років стояв в авангарді боротьби за мир і загальне та повне роззброєння.

Це знайшло своє відображення в радянських пропозиціях щодо роззброєння, висунутих у двадцятих роках, у закликах до західних держав вжити спільних заходів, які могли зупинити гітлерівську агресію та запобігти Другій світовій війні, у боротьбі за припинення «холодної війни», за мирне співіснування, за знищення ядерної зброї та запобігання третій світовій війні. Проте в усіх цих ініціативах Радянському Союзу було відмовлено зі сторони капіталістичних держав, через що соціалістична держава була вимушена озброюватися в оборонних цілях.

Такими є основні риси пролетарського інтернаціоналізму.

Протягом останні двох століть міжнародний комуністичний і робочий рух пройшов через багато серйозних випробувань і зазнав невдач, однак, незважаючи на це, він досяг величезних успіхів. Хоча сьогодні ми живемо у час реакції та занепаду комуністичного руху в тому числі й міжнародного, але принципи пролетарського інтернаціоналізму, міжнародного комунізму повністю себе виправдали, і у майбутньому вони будуть прапором боротьби комуністів усіх країн для вирішення проблем сучасності та майбутнього.

Джерела:

1. «Times», 20 липня 1962 року
2. «Sunday times», 19 серпня 1962 року
3. «Daily Herald», 20 липня 1962
4. Jeremy Bentham, Principle of Legislation XVII, p. 25
5. Thomas Paine, The Rights of Man, London 1791, Part II Chapter 5
6. The Nineteenth Century and After, August 1882
7. В. И. Ленин – Итоги дискуссии о самоопределении
8. Маркс и Энгельс, собр. соч., т. 31 стр. 192-193
9. Политштурм // Украина -Как титан из Украины оказывается в... РФ?
10. Политштурм –Парижская Коммуна

Оригинальная статья